

Σοζιάν Βαλαντόν, Ο Οντριλό και η γιαγιά του, 1894

Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

Στο παρόν άρθρο επισημαίνεται ότι η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) της Ευρώπης, όπως συστηματοποιήθηκε από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, εδράζεται επί του θεωρητικού υποδείγματος του Μονεταρισμού, πολιτική έκφραση του οποίου αποτελεί ο Νεοφιλελευθερισμός. Ο Νεοφιλελευθερισμός χαρακτηρίζει σήμερα τις κρατούσες στην Ευρώπη αντιλήψεις. Αποτελεί ταυτόχρονα την κυρίαρχη οικονομική φιλοσοφία παγκοσμίως. Το άρθρο υποστηρίζει ότι η ΟΝΕ και οι εξ αυτής οικονομικο-κοινωνικές συνέπειες βρίσκονται σε πλήρη σύμπλευση με το κρατούν σήμερα ρεύμα της παγκοσμιοποίησης. Η δημιουργία ενιαίου οικονομικού χώρου είναι η πεμπτοισία τόσο της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς και της ΟΝΕ στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και της νέας πραγματικότητας στο πλαίσιο του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος, της παγκοσμιοποίησης.

Το άρθρο υποστηρίζει ότι ο Νεοφιλελευθερισμός είναι εκ των ων ουκ άνευ όρος για τη δημιουργία ενιαίου οικονομικού χώρου, καθώς καταργεί τους πάσης φύσεως φραγμούς στην ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων, κεφαλαίων και υπηρεσιών. Το άρθρο υποστηρίζει ότι ο Νεοφιλελευθερισμός, ανοίγοντας το δρόμο στην ανεξέλεγκτη δράση των δυνάμεων της αγοράς και του ανταγωνισμού, λειτουργεί προς όφελος του μεγάλου κεφαλαίου, σε βάρος των ασθενέστερων μερίδων του και της εργασίας¹. Επιτρέπει, με άλλα λόγια, τη διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντρωποίησης² του μεγάλου κεφαλαίου και, ως άλλη όψη της ίδιας διαδικασίας, τη συγκέντρωση του παγκόσμιου πλούτου σε λίγα χέρια. Στο πλαίσιο αυτό συντελείται μία αναδιανομή του παγκόσμιου πλούτου σε βάρος των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων εντός των εθνικών συνόρων και σε βάρος των ασθενέστερων χωρών διεθνώς. Το άρθρο συμπεραίνει ότι μία κολοσσιαία συγκέντρωση οικονομικής δύναμης και ελέγχου πάνω στα παγκόσμια μέσα παραγωγής, τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και την εργασιακή δύναμη, χωρίς προηγούμενο στην ιστορία του καπιταλισμού, λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο του «παγκοσμιοποιημένου» διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος, που ελέγχεται από τρεις πόλους: ΗΠΑ, ΕΕ, Ιαπωνία. Επισημαίνεται ότι ο σημερινός κόσμος οδηγείται προς έναν οικονομικό και, κατά συνέπεια, πολιτικό ολοκληρωτισμό.

Η Σοφία Ν. Αντωνοπούλου είναι επίκουρη καθηγήτρια στο ΕΜΠ.

Ο Μονεταρισμός - Νεοφιλελευθερισμός ως οικονομική φιλοσοφία και πολιτική έκφραση μίας νέας εποχής στον καπιταλιστικό κόσμο

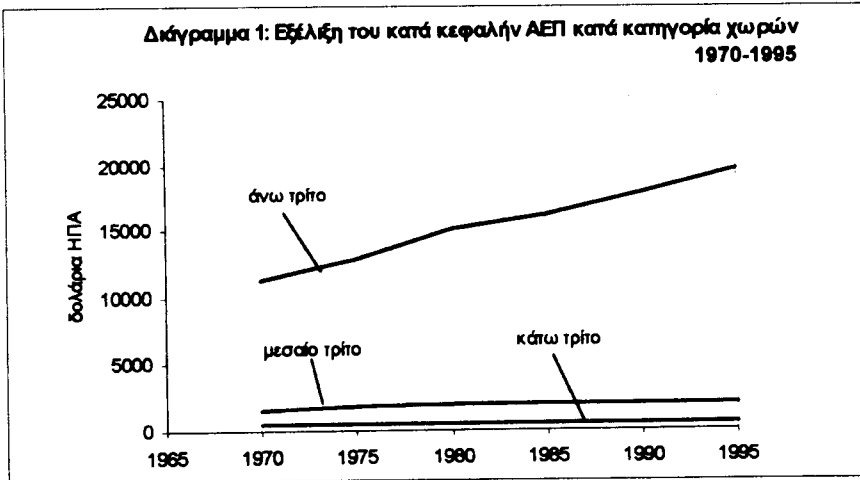
Ο Νεοφιλελευθερισμός αποτελεί την πολιτική έκφραση του Μονεταρισμού. Ο τελευταίος, ως γνωστόν, βρίσκεται στον αντίποδα του Κεϊνσιανισμού, πολιτικής που εφαρμόστηκε περισσότερο από μία τριακονταετία μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Ας διευκρινίσουμε εδώ το περιεχόμενο των όρων αυτών, το οποίο είναι λίγο ως πολύ γνωστό, αλλά είναι χρήσιμη μία συστηματική περιληπτική παρουσίαση. Η φιλοσοφία του Κεϊνσιανισμού έγκειται στην παρέμβαση του κράτους προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι παρενέργειες της ελεύθερης δράσης των δυνάμεων της αγοράς και, κυρίως, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου (ύφεση - ανέλιξη). Θέτει επίσης ως προτεραιότητα την αντιμετώπιση της ανεργίας έναντι της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Η εφαρμογή του Κεϊνσιανισμού μετά τον πόλεμο είναι σαφώς αποτέλεσμα συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών. Όπως είναι γνωστό, μετά το μεγάλο κραχ του 1929, τόσο η Αμερική όσο και η Ευρώπη εισήλθαν σε βαθιά και παρατεταμένη ύφεση, που επιδεινώθηκε κυρίως στη Ευρώπη, φτάνοντας τα όρια της οικονομικής χρεοκοπίας, με τον πόλεμο. Καθώς η Ευρώπη αντιμετώπισε υπό τις συνθήκες αυτές το φάσμα της κοινωνικής ανατροπής (εξ ου και το Σχέδιο Μάρσαλ), εκαλείτο το κράτος να αναλάβει συγκεκριμένες πρωτοβουλίες και κυρίως την αντιμετώπιση της ανεργίας. Στο πλαίσιο του κοινωνικού συμβολαίου που «συνήφθη» υπό τις συνθήκες αυτές, οικοδομήθηκε μεταπολεμικά το κράτος πρόνοιας.

Ο Μονεταρισμός - Νεοφιλελευθερισμός, ο οποίος επικράτησε και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού στα τέλη της δεκαετίας του '70 - αρχές της δεκαετίας του '80, θέτει, αντιθέτως, ως προτεραιότητα τη δημοσιονομική πειθαρχία, δηλαδή το χαμηλό πληθωρισμό, τα μηδενικά δημοσιονομικά ελλείμματα και το ισχυρό νόμισμα, έναντι της αντιμετώπισης της ανεργίας. Μάλιστα, θεωρεί ευεργετικό ένα ορισμένο ποσοστό ανεργίας, το ονομαζόμενο «φυσικό ποσοστό ανεργίας» ("natural rate of unemployment") (Samuelson & Nordhaus, 1985, σ. 79), για την «εύρυθμη» λειτουργία της οικονομίας, με άλλα λόγια, για να κρατηθούν χαμηλά τα ημερομίσθια και οι μισθοί, πράγμα που φυσικά δεν ομολογείται. Επιπλέον, η φιλοσοφία του Μονεταρισμού - Νεοφιλελευθερισμού θεωρεί «αντιπαραγωγική» την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και δεν αναγνωρίζει σχεδόν καμία άλλη αρχή οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας από την ελεύθερη δράση των δυνάμεων της αγοράς και του ανταγωνισμού. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρείται «αντιπαραγωγικό» και αποδομείται και το κράτος πρόνοιας. Η απελευθέρωση των αγορών ονομάστηκε, ως γνωστόν, απορρύθμιση (deregulation), έναντι των κρατικών ρυθμίσεων της Κεϊνσιανής φιλοσοφίας. Δεν είναι φυσικά καθόλου συμπτωματικό ότι επισημαίνεται σήμερα η τάση προς κατάργηση του έθνους-κράτους στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης (Ohmae, 1995), αλλά και της οικονομικής ολοκλήρωσης της Ευρώπης. Αλλά σε αυτό θα επανέλθουμε παρακάτω. Αρκεί να επισημάνουμε εδώ ότι ο Νεοφιλελευθερισμός επικράτησε διεθνώς χάρη στην παγκόσμια επικυριαρχία των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών και με μοχλό τους διεθνείς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Chossudovsky, 1997), την GATT και τον ΠΟΕ (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου).

Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε εδώ συνοπτικά τα σημαντικότερα μέτρα απελευθέρωσης των διεθνών αγορών εμπορευμάτων, κεφαλαίων και υπηρεσιών τις δύο τελευταίες δεκαετίες: (1) Το 1994 ολοκληρώθηκε ο «Γύρος Πολυμερών Διαπραγματεύσεων της Ουρουγουάης» (1986-1994), ο σημαντικότερος γύρος στο πλαίσιο της GATT (Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου) για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου προϊόντων και υπηρεσιών. Την GATT, ως γνωστόν, διαδέχθηκε ο ΠΟΕ. (2) Η σταδιακή απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος και η κατάργηση των περιορισμών στην ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων διαμέσου των κρατικών συνόρων. Η σταδιακή απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος και της διεθνούς κίνησης κεφαλαίων άρχισε στα μέσα περίπου της δεκαετίας του '70, αρχικά στις ΗΠΑ, κατόπιν στην Ευρώπη και μεταγενεστέρως στον υπόλοιπο κόσμο. (3) Η απελευθέρωση των αγορών, μεταξύ αυτών και της αγοράς εργασίας (ελαστικοποίηση)³. (4) Η ιδιωτικοποίηση των μεγάλων δημόσιων επιχειρήσεων και το άνοιγμά τους στο διεθνή ανταγωνισμό.

Στο πλαίσιο των σαρωτικών αυτών μέτρων, το κράτος-έθνος δεν καταργείται από τις δυνάμεις της αγοράς, αλλά αυτοκαταργείται τόσο εσωτερικά, απέχοντας από παρεμβάσεις προς ρύθμιση της οικονομίας, ιδιωτικοποιώντας παράλληλα τις δημόσιες επιχειρήσεις κ.λπ., όσο και διεθνώς, καταργώντας τα σύνορά του προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων, κεφαλαίων και υπηρεσιών, ο ελεύθερος δηλαδή ανταγωνισμός και η ανεμπόδιστη δράση των δυνάμεων της αγοράς.

Είναι φανερό ότι η άρση των φραγμών στην ελεύθερη διακίνηση προϊόντων, κεφαλαίων και υπηρεσιών συμβάλλει στην επίταση του ανταγωνισμού, ο οποίος οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια στην εξαφάνιση των πιο αδύνατων επιχειρήσεων, τόσο των βιομηχανικών και εμπορικών όσο και των τραπεζικών. Το μερίδιο των επιχειρήσεων αυτών στην αγορά κερδίζεται βεβαίως από τις μεγάλες και δη τις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις στη Ευρώπη, για παράδειγμα, απασχολούσαν στις αρχές της δεκαετίας του '90 περισσότερο από τα δύο τρίτα του συνόλου των υπαλλήλων και εργατών (Bizaguet, 1990, σ. 100), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η εξαφάνιση υπό την πίεση του ανταγωνισμού ενός μεγάλου μέρους των επιχειρήσεων αυτών έχει ως συνέπεια την απώλεια πολλών θέσεων εργασίας και τη διόγκωση της ανεργίας. Οι ίδιες εξελίξεις συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του μεγάλου κεφαλαίου και δη του πολυεθνικού, τόσο του βιομηχανικού και εμπορικού όσο και του χρηματιστικού. Άλλη όψη της ίδιας διαδικασίας είναι η συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια και η διευρύνση του χάσματος μεταξύ πλουσίων και φτωχών, τόσο μέσα στα εθνικά σύνορα όσο και διεθνώς. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση για την παγκόσμια ανάπτυξη (World Development Report) της Διεθνούς Τράπεζας, που δόθηκε φέτος στη δημοσιότητα, το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών σε παγκόσμια κλίμακα συνεχώς διευρύνεται. Το κατά κεφαλήν εισόδημα στις είκοσι πλουσιότερες χώρες του κόσμου είναι 37 φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των είκοσι φτωχότερων χωρών. Η απόσταση μεταξύ των δύο αυτών ομάδων χωρών διπλασιάστηκε τα τελευταία τριάντα χρόνια. Το Διάγραμμα 1 παρακάτω δείχνει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) των διαφόρων χωρών του κόσμου την περίοδο 1970-1995.

Πηγή: World Bank, *World Development Report 1999/2000*, σ. 14.

Επεξήγηση: Σ' αυτό το Διάγραμμα οι χώρες του πλανήτη χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους.

Σύμφωνα με την έκθεση *Human Development Report 1999* των Ηνωμένων Εθνών, στο ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού που ζει στις πλουσιότερες χώρες αντιστοιχεί το 86% του παγκόσμιου ΑΕΠ, ενώ στο ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού που ζει στις φτωχότερες χώρες αντιστοιχεί το 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ (United Nations, 1999, σ. 3). Ο πληθυσμός της ανθρωπότητας που ζει με λιγότερο από 1 δολάριο την ημέρα αυξήθηκε από 1,2 δισεκατομμύρια το 1987 σε 1,5 δισεκατομμύρια σήμερα.

Παράλληλα με την ανεργία και τη μείωση του εισοδήματός τους, οι ασθενέστερες κοινωνικά τάξεις βιώνουν τις συνέπειες της αποδόμησης του κράτους πρόνοιας και της κατάρτησης της παραδοσιακής προστασίας των συνθηκών εργασίας (απελευθέρωση της αγοράς εργασίας - ουσιαστική κατάρτηση του οκταώρου - ελαστικοποίηση). Η εξέλιξη αυτή οδηγεί στην περιθωριοποίηση ευρύτατων στρωμάτων του πληθυσμού, τη λεγόμενη «υποτάξη» (underclass)⁴ και στην κοινωνία των 2/3. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, η «υποτάξη» αντιπροσωπεύει σήμερα το 30% του ενεργού πληθυσμού και κατέχει μόλις το 14% του συνολικού εθνικού εισοδήματος (Fotopoulos, 1997, σ. 37). Σύμφωνα με την έκθεση της Διεθνούς Τράπεζας, την οποία αναφέραμε παραπάνω, στις ΗΠΑ το ανώτερο 20% εισοδηματικό κλιμάκιο κατέχει το 45% του συνολικού εθνικού εισοδήματος και το χαμηλότερο 20% εισοδηματικό κλιμάκιο κατέχει μόλις το 4,8% του εθνικού εισοδήματος (στοιχεία του 1994) (World Bank, 2000, σ. 239). Στις χώρες της περιφέρειας, οι κοινωνικές ανισότητες είναι ακόμη μεγαλύτερες. Στη Βραζιλία, για παράδειγμα, το ανώτερο 20% εισοδηματικό κλιμάκιο κατέχει το 64% του συνολικού εθνικού εισοδήματος και το χαμηλότερο 20% εισοδηματικό κλιμάκιο κατέχει μόλις το 2,5% του εθνικού εισοδήματος (στοιχεία του 1995) (World Bank, 2000, σ. 238). Στη Λατινική Αμερική, το ποσοστό των φτωχών αυξήθηκε κατά 20% την τελευταία δεκαετία. Αλλά οι πλέον κραυγαλέες επιπτώσεις της εφαρμογής του Νεοφι-

λελευθερισμού παρατηρούνται στις χώρες που προέκυψαν από τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Στις χώρες αυτές ο πληθυσμός των ανθρώπων με εισόδημα λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα αυξήθηκε από 1,1 εκατομμύρια το 1987 σε 24 εκατομμύρια το 1998. Στη Ρωσία, ειδικότερα, το 19% του πληθυσμού ζει με λιγότερα από 2 δολάρια την ημέρα. Εξάλλου, το εξωτερικό χρέος των χωρών της περιφέρειας αυξάνεται ραγδαία. Από 1.472 δισ. δολάρια το 1990 έφθασε τα 2.316 δισ. δολάρια το 1997 (World Bank, 2000, σ. 271).

Γενικότερα, οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Σύμφωνα με την έκθεση των Ηνωμένων Εθνών, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, οι 200 πλουσιότεροι άνθρωποι του κόσμου αύξησαν παραπάνω από 2 φορές το καθαρό τους εισόδημα μεταξύ 1994 και 1998, το οποίο έφθασε πάνω από 1 τρις. δολάρια. Εξάλλου, τα περιουσιακά στοιχεία των 3 πλουσιότερων ανθρώπων του κόσμου είναι μεγαλύτερης αξίας από το ΑΕΠ όλων μαζί των πιο φτωχών χωρών του πλανήτη με πληθυσμό 600 εκατομμύρια (United Nations, 1999, σ. 3).

Είναι φανερό ότι ο Νεοφιλελευθερισμός, καταργώντας τις κρατικές ρυθμίσεις στην οικονομία και ανοίγοντας το δρόμο στην ανεξέλεγκτη δράση των δυνάμεων της αγοράς παγκοσμίως, λειτουργεί σε όφελος του μεγάλου πολυεθνικού κεφαλαίου, σε βάρος της εργασίας και σε βάρος των ασθενέστερων χωρών διεθνώς.

Αλλά η κατάργηση των συνόρων και η ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων διεθνώς τροφοδότησαν τις πρωτοφανείς διαστάσεις που έχει πάρει τις δύο τελευταίες κυρίως δεκαετίες η χρηματιστική κερδοσκοπία, μετατρέποντας το διεθνές οικονομικό σύστημα σε αυτό που ονομάστηκε «καπιταλισμός καζίνο» (Strange, 1997), υπό τον έλεγχο των δυτικών καπιταλιστικών χωρών, οι οποίες αφαιμάσσουν τον παγκόσμιο πλούτο μέσω ενός διεθνούς δικτύου χρηματιστηριακών αγορών και αγορών συναλλάγματος. Την εξέλιξη αυτή διευκόλυne η κατάργηση των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών ως αποτέλεσμα της μονομερούς κατάργησης της μεταρρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό από τις ΗΠΑ τον Αύγουστο του 1971.

Όπως αναλύουμε σε άλλο μας άρθρο (Αντωνοπούλου, 1999), ο Μονεταρισμός αποτελεί θεωρητική συστηματοποίηση της μεταπολεμικής επικυριαρχίας του χρηματιστικού-τραπεζικού κεφαλαίου έναντι του βιομηχανικού. Ο χαμηλός πληθωρισμός και το ισχυρό νόμισμα, κεντρικό δόγμα του Μονεταρισμού, είναι απαραίτητα για την προσέλκυση των διεθνών αποταμιεύσεων στα τραπεζικά και χρηματιστηριακά κέντρα των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Ο διεθνούς φήμης κερδοσκόπος G. Soros, στο βιβλίο του *Η Κρίση του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, γράφει:

Το [παγκόσμιο καπιταλιστικό] σύστημα ευνοεί πολύ το χρηματιστικό κεφάλαιο [...] και αυτό έχει οδηγήσει στη γρήγορη μεγέθυνση των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών. Μπορούμε να το φανταστούμε σαν ένα γιγάντιο σύστημα αγωγών που ρουφάει κεφάλαιο μέσα από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και τα αντίστοιχα ιδρύματα του κέντρου και μετά το διοχετεύει στην περιφέρεια, είτε άμεσα με τη μορφή των πιστώσεων και των επενδύσεων χαρτοφυλακίου είτε έμμεσα μέσω των πολυεθνικών εταιρειών (Soros, 1999, σ. 15).

Και αλλού:

[...] Ο [Νεοφιλελευθερισμός] έβαλε το χρηματιστικό κεφάλαιο στη θέση του οδηγού (Soros, 1999, σ. 27).

Είναι σκόπιμο να δώσουμε εδώ μία σειρά στατιστικών στοιχείων, προκειμένου να γίνει αντιληπτό το πρωτοφανές μέγεθος της χρηματιστικής κερδοσκοπίας στα κέντρα του καπιταλισμού. Ως χρηματιστική κερδοσκοπία ορίζουμε την κερδοσκοπία που συντελείται στις αγορές συναλλάγματος και τα χρηματιστήρια. Σύμφωνα με την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, η νομισματική κερδοσκοπία, δηλαδή η αγορά και η πώληση εμπορεύσιμων νομισμάτων, έφθασε το 1998 στον όγκο των 1,5 τρισεκατομμυρίων δολαρίων κατά μέσο όρο ημερησίως. Αυτό σημαίνει ότι σε ετήσια βάση ο όγκος αυτός υπερέβαινε τα 300 τρισεκατομμύρια δολάρια. Τον ίδιο χρόνο, η αξία του παγκόσμιου εμπορίου έφθασε στον όγκο των 5,3 τρισ. δολαρίων (IMF, 1999). Με άλλα λόγια, ο τζίρος της κερδοσκοπίας στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος ήταν περισσότερο από 50 φορές μεγαλύτερος από την αξία του διεθνούς εμπορίου το 1998. Το 1997, η αξία του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) των ΗΠΑ έφθασε τα 7,8 τρισ. δολάρια, ενώ αυτή των χωρών του ΟΟΣΑ ως συνόλου τα 34,6 τρισ. δολάρια (OECD, 1998). Αυτό σημαίνει ότι ο τζίρος της κερδοσκοπίας στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος ήταν πάνω από 35 φορές μεγαλύτερος από την αξία του ΑΕΠ των ΗΠΑ και πάνω από 8 φορές μεγαλύτερος από την αξία του ΑΕΠ των χωρών του ΟΟΣΑ ως συνόλου το 1997. Ο όγκος της κερδοσκοπίας στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος αυξάνεται αλματωδώς από χρόνο σε χρόνο. Σύμφωνα με την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, ο σχετικός όγκος ήταν 590 δισ. δολάρια κατά μέσο όρο ημερησίως το 1989, 820 δισ. δολάρια το 1992, 1,19 τρισ. δολάρια το 1995 και 1,5 τρισ. δολάρια το 1998. Με άλλα λόγια, μεταξύ 1989 και 1998 αυξήθηκε κατά 254%. Η κερδοσκοπία βεβαίως δεν περιορίζεται στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος, αλλά ανθεί και στις διεθνείς αγορές μετοχών και ομολογιών (χρηματιστήρια). Το 1995, η αξία των συναλλαγών επί των μετοχών στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια έφθασε τα 2,7 τρισ. ECU, ενώ η αξία των συναλλαγών επί των ομολογιών έφθασε τα 14,9 τρισ. ECU (Federation of the European Stock Exchange, 1995). Τον ίδιο χρόνο, το εξωτερικό εμπόριο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έφθασε μόλις τα 1,1 τρισ. ECU (Eurostat, 1997). Με άλλα λόγια, η αξία των συναλλαγών σε μετοχές και ομολογίες ήταν περίπου 16 φορές μεγαλύτερη από την αξία των εξωτερικών εμπορικών ανταλλαγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε ότι η χρηματιστική κερδοσκοπία έχει καταστεί εξέχουσα πηγή πλουτισμού στη Δύση (Morita & Ishihara, 1990). Βεβαίως, πρόκειται για καθαρά παρασιτικό τρόπο δημιουργίας πλούτου, εφόσον δεν παράγεται κανένα προϊόν ή καμιά υπηρεσία. Η χρηματιστική κερδοσκοπία έχει, κατά συνέπεια, αποκτήσει πρωτοφανείς διαστάσεις στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, θέτοντας τη σφραγίδα του παρασιτισμού στις οικονομίες της Δύσης.

Μπορούμε, λοιπόν, να καταλήξουμε λέγοντας ότι η κατάργηση των πάσης φύσεως φραγμών και συνόρων στην ελεύθερη διακίνηση προϊόντων, κεφαλαίων και υπηρεσιών είναι εκ των ων ουκ άνευ όρος της παγκοσμιοποίησης, στο πλαίσιο της οποίας δημιουργείται ένας ενιαίος διεθνής οικονομικός χώρος, ο οποίος επιτρέπει την παγκόσμια διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του μεγάλου κεφαλαίου με τρεις πόλους: ΗΠΑ, ΕΕ, Ιαπωνία, τη λεγόμενη τριάδα. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η δημιουργία ενιαίου οικονομικού χώρου στα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με στόχο τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου, η οποία θα καταστήσει το τελευταίο αποτελεσματικό στον ανταγωνισμό του με το αμερικανικό και ιαπωνικό κεφάλαιο στις διεθνείς αγορές. Αλλά ας δούμε το ζήτημα πιο αναλυτικά.

Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) της Ευρώπης

Στις αρχές του 1993 εγκαινιάστηκε η Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά, με την άρση και των μη δασμολογικών εμποδίων στο ελεύθερο ενδοευρωπαϊκό εμπόριο προϊόντων, ενώ ολοκληρώθηκαν οι ρυθμίσεις που απελευθέρωσαν την κίνηση κεφαλαίων, υπηρεσιών και προσώπων. Αλλά η Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά, τόσο ζωτική για τα συμφέροντα του μεγάλου ευρωπαϊκού κεφαλαίου, δεν ήταν δυνατόν να ολοκληρωθεί παρά μόνον εφόσον τα διαφορετικά ευρωπαϊκά νομίσματα έδιναν τη θέση τους σε ένα κοινό νόμισμα, όπως προβλέπεται από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και όπως ισχύει ήδη, διαδικασία που απελευθερώνει πλήρως τις δυνάμεις της αγοράς και επιτείνει στο έπακρο τον ανταγωνισμό στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε βάρος των ασθενέστερων μεριδίων του κεφαλαίου και της εργασίας και σε βάρος των ασθενέστερων χωρών, όπως η Ελλάδα. Αλλά ας σταθούμε λίγο σ' αυτό το τελευταίο, αφού μας ενδιαφέρει άμεσα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι έχουν ήδη εισέλθει στον ελληνικό χώρο μεγάλες πολυεθνικές εμπορικές αλυσίδες, που απειλούν με εξαφάνιση τις ελληνικές εμπορικές αλυσίδες, οι οποίες σπεύδουν να συγχωνευθούν με ξένες προκειμένου να επιβιώσουν. Πρόκειται για διαδικασία υπαγωγής του ελληνικού εμπορικού χώρου στον έλεγχο του μεγάλου πολυεθνικού κεφαλαίου. Μέχρι πρόσφατα στο χώρο αυτό δραστηριοποιούνταν αμιγώς ελληνικό κεφάλαιο, το οποίο ήλεγχε πλήρως την ελληνική αγορά. Εξάλλου, η σχετικά πρόσφατη απελευθέρωση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και η ιδιωτικοποίηση των μεγάλων κρατικών τραπεζών ανοίγει το δρόμο για την εισβολή των ευρωπαϊκών και αμερικανικών τραπεζικών ιδρυμάτων. Είναι και εδώ χαρακτηριστική η διαδικασία των συγχωνεύσεων (συγκεντροποίηση) και οι στρατηγικές συμμαχίες με ξένα μεγάλα τραπεζικά ιδρύματα, προκειμένου να επιτρεύσει το ελληνικό τραπεζικό κεφάλαιο στον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της ΕΕ. Είναι και ο τραπεζικός χώρος ένας χώρος όπου μέχρι πρόσφατα δραστηριοποιούνταν αμιγώς ελληνικό κεφάλαιο, έστω κατά μεγάλο μέρος κρατικό, το οποίο ήλεγχε πλήρως την ελληνική αγορά. Την ίδια διαδρομή διανύουν οι μεγάλες δημόσιες επιχειρήσεις ΟΤΕ, ΔΕΗ κ.λπ., οι οποίες θα συρθούν νομοτελειακά στην τροχιά των πολυεθνικών, με το ελληνικό κεφάλαιο να παίζει το ρόλο του μεσάζοντα. Είναι αυτά τα ελάσσονα παραδείγματα χαρακτηριστικά για το πώς ο Νεοφιλελευθερισμός, καταργώντας τα κρατικά σύνορα, ιδιωτικοποιώντας τις δημόσιες επιχειρήσεις κ.λπ., ανοίγει το δρόμο για την υπαγωγή όλων των αγορών της Ευρώπης υπό τον πλήρη έλεγχο των πολυεθνικών, αλλά και όλων των αγορών του πλανήτη, οδηγώντας σε μία χωρίς ιστορικό προηγούμενο συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια. Αυτή είναι η πεμπτουσία τόσο της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς και της ΟΝΕ όσο και της παγκοσμιοποίησης.

Αλλά ας δούμε πιο αναλυτικά την Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης. Η κατάργηση των διαφορετικών ευρωπαϊκών νομισμάτων είναι το αποφασιστικότερο μέχρι σήμερα βήμα στην κατεύθυνση της κατάργησης των εθνικών συνόρων και του περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας στα οικονομικά και κατά συνέπεια τα πολιτικά ζητήματα επίσης. Το εθνικό νόμισμα και οι ισοτιμίες του με τα άλλα νομίσματα, ακριβέστερα η νομισματική και συναλλαγματική πολιτική, είναι μοχλοί αποφασιστικής σημασίας, τους οποίους διαθέτουν οι κυβερνήσεις προκειμένου να εφαρμόσουν διάφορες πολιτικές. Μέσω αυτών

των πανίσχυρων μοχλών, οι κυβερνήσεις μπορούν να διαμορφώσουν την οικονομική πραγματικότητα πέραν της λειτουργίας των δυνάμεων της ελεύθερης αγοράς. Η νομισματική και συναλλαγματική πολιτική είναι έτσι από τα πλέον αποτελεσματικά μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει μία κυβέρνηση προκειμένου να αντιμετωπίσει διάφορα οικονομικά προβλήματα. Η κατάργηση των διαφορετικών ευρωπαϊκών νομισμάτων απογυμνώνει τις επιμέρους ευρωπαϊκές κυβερνήσεις από σημαντικές οικονομικές και πολιτικές εξουσίες, οι οποίες μεταβιβάζονται στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Όπως αναγνωρίζεται από την Επιτροπή της Κομισιόν για τη μελέτη της ONE (Έκθεση Ντελόρ):

[...] Ο σταθερός και αμετάκλητος καθορισμός των συναλλαγματικών ισοτιμιών θα στερήσει τις επιμέρους χώρες από ένα σημαντικό μέσο που έχουν στη διάθεση τους για τη διόρθωση των οικονομικών ανισορροπιών και την ανεξαρτησία δράσης στην προσπάθεια επίτευξης των εθνικών στόχων [...] (Κομισιόν, Επιτροπή για τη Μελέτη της ONE, 1989, σ. 18).

Σε άλλη μελέτη της τότε Κοινότητας αναγνωρίζεται επίσης:

Το κύριο εν δυνάμει κόστος της ONE είναι αυτό το οποίο αντιπροσωπεύει η απώλεια της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής ως εργαλείο οικονομικής προσαρμογής σε εθνικό επίπεδο [...] (Commission of the European Communities, Directorate - General for Economic and Financial Affairs, 1990, σ. 11).

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα συγκεντρώνει ήδη στα χέρια της τις εξουσίες για το χειρισμό του κοινού νομίσματος και τη διαμόρφωση της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής της ΕΕ. Επιπλέον, όπως ρητά διατυπώνεται στη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα βρίσκεται πέραν πολιτικού ελέγχου. Διοικείται από σώμα τεχνοκρατών.

Αλλά η ONE δεν αποσκοπεί μόνο στη δημιουργία ενιαίου οικονομικού χώρου στο πλαίσιο της ΕΕ. Η δημιουργία κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα την προσπάθεια του ευρωπαϊκού χρηματιστικού κεφαλαίου να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά το δολάριο και το ιαπωνικό γιεν και να αποσπάσει μεγαλύτερο μερίδιο από την πίτα του διεθνούς νομισματικού συστήματος και των κερδών που το σύστημα αυτό επιμερίζει στα κυρίαρχα νομίσματα.

Να αναφέρουμε εδώ τελείως συνοπτικά το ιστορικό της δημιουργίας του κοινού νομίσματος. Όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες ανήγγειλαν τον Αύγουστο του 1971 ότι η μετατρεψιμότητα του δολαρίου με το χρυσό έπαψε να ισχύει άπαξ και διά παντός, ανέτρεπαν με ένα χτύπημα το διεθνές νομισματικό σύστημα, όπως αυτό ρυθμίστηκε τη μεταπολεμική περίοδο από τη Συμφωνία του Bretton Woods. Το νομισματικό σύστημα του Bretton Woods, το οποίο περιγραφόταν ως διεπόμενο από τον κανόνα της μετατρεψιμότητας σε χρυσό, ήταν στην πραγματικότητα ένα σύστημα διεπόμενο από τον κανόνα δολαρίου, καθώς το δολάριο χρησίμευε τόσο ως μέσο διεθνών πληρωμών όσο και ως διεθνές αποθεματικό μέσο. Σε κάποιον βαθμό τις λειτουργίες αυτές επιτελούσε και η στεργλίνα (Grubel, 1977, σσ. 23-24).

Με την απόφαση του 1971, οι ΗΠΑ εξαπέλυσαν στην πράξη τα πληθωριστικά κύματα που κατέκλυσαν την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο τη δεκαετία του '70. Στην πραγματι-

κότητα, οι ΗΠΑ υποχρέωσαν με αυτό τον τρόπο την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο να πληρώσουν μέρος των τεράστιων ελλειμμάτων που είχαν συσσωρεύσει εξαιτίας του πολέμου του Βιετνάμ και γενικότερα εξαιτίας των στρατιωτικών τους υπερεξοπλισμών. Από το 1971 και εντεύθεν, ο υπόλοιπος κόσμος υποχρεώθηκε να πληρώνει τακτικά ένα «δόσιμο» στις ΗΠΑ, οι οποίες εξακολουούθησαν να τυπώνουν πληθωριστικά δολάρια.

Η απάντηση των ευρωπαίων σ' αυτό ήταν η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (ΕΝΣ) το 1979. (Προάγγελος του ΕΝΣ ήταν η ανεπτυγμένη ευρωπαϊκή νομισματική ρύθμιση γνωστή ως «το φίδι στο τοϊνελ», που εγκαινιάστηκε το 1972). Κάθε μεμονωμένο ευρωπαϊκό νόμισμα δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπίσει από μόνο του το δολάριο. Αλλά μία συντονισμένη προσπάθεια των ευρωπαϊκών νομισμάτων μπορούσε να αντιμετωπίσει την πρόκληση.

Το συμπέρασμα από όσα ελέχθησαν παραπάνω είναι ότι η χώρα που κατέχει νόμισμα το οποίο χρησιμεύει ως μέσο διεθνών πληρωμών και ως διεθνές αποθεματικό μέσο, με άλλα λόγια, η χώρα που κατέχει τη θέση διεθνούς τραπεζίτη, είναι σε θέση να αποσπάσει από τον υπόλοιπο κόσμο ένα «δόσιμο» ή άλλως πλεόνασμα, μέσω χρηματοδότησης των ελλειμμάτων της διά της εκτύπωσης χρήματος και γενικότερα μέσω νομισματικών χειρισμών (βλ. επίσης Parboni, 1981, κεφ. 1, ιδίως σσ. 38-58). Κατά συνέπεια, η δημιουργία κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος αντιπροσωπεύει την προσπάθεια του ευρωπαϊκού χρηματιστικού κεφαλαίου να δημιουργήσει ένα ισχυρό νόμισμα, υποστηριζόμενο από μία ενωμένη ευρωπαϊκή οικονομία, και έτσι να καταστεί ικανό να ανταγωνιστεί το δολάριο και το γιεν. Ένα τέτοιο νόμισμα θα είναι σε θέση να εξασφαλίσει στο ευρωπαϊκό χρηματιστικό κεφάλαιο μεγαλύτερο μερίδιο από την πίτα του διεθνούς νομισματικού συστήματος και των κερδών που το σύστημα αυτό επιμερίζει στα κυρίαρχα νομίσματα. Σ' αυτό το πλαίσιο, η παρακάτω δήλωση του J. Delors είναι αποκαλυπτική:

Το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα δεν είναι ένα θαυματουργό φάρμακο. Με το μοναδικό νόμισμα η Ευρώπη θα μπορέσει να εξασφαλίσει τη νομισματική σταθερότητα και να επιβληθεί στους εταίρους της, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία⁵.

Αλλά ακόμη πιο αποκαλυπτική είναι η ακόλουθη δήλωση του F. Etman, μέλους και ειδικού εισηγητή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την ΟΝΕ:

[Οι αμερικανικές επιφυλάξεις όσον αφορά το Μάαστριχτ] απηχούν τους αμερικανικούς φόβους, λόγω της εμφάνισης ενός νέου νομίσματος που απειλεί ειθέως την κυριαρχία του δολαρίου. Μην ξεχνάμε ότι οι αμερικανοί έχουν μέχρι σήμερα ένα πελώριο πλεονέκτημα: μπορούν να πληρώνουν τα χρέη τους προς το εξωτερικό τυπώνοντας χαρτονόμισμα. Αυτό το προνόμιο υφίσταται, ενόσω το ECU δεν αποτελεί εναλλακτική λύση προς το δολάριο⁶.

Όπως σημειώνεται στη μελέτη «Μία Αγορά, Ένα νόμισμα» της Κομισιόν,

Υποστηρίζεται συχνά ότι ο σημερινός ρόλος του δολαρίου των ΗΠΑ ως μείζονος διεθνούς νομίσματος αποφέρει σημαντικά, αν όχι υπερβολικά, προνόμια στις ΗΠΑ με τη μορφή αθέλητου και χωρίς τόκο δανεισμού από τον υπόλοιπο κόσμο [...] (Commission of the European Communities, Directorate - General for Economic and Financial Affairs, 1990, σ. 185).

Και αλλού, στην ίδια μελέτη:

Το ECU ως το μοναδικό νόμισμα θα ανταγωνιστεί ως διεθνές νόμισμα το δολάριο και το γιεν επί ίσους όρους (ό.π., σ. 25).

Είναι χαρακτηριστική, τέλος, η παρακάτω επισήμανση του G. Sogos:

[...] σήμερα υπάρχουν τρία βασικά νομίσματα –το δολάριο, το μάρκο, το οποίο σύντομα μετατρέπεται σε ευρώ, και το γιεν– τα οποία συγκρούονται μεταξύ τους όπως οι τεκτονικές πλάκες, δημιουργώντας συχνά σεισμούς, συντρίβοντας τα μικρότερα νομίσματα σ' αυτή τη διαδικασία [...] (Sogos, 1999, σ. 28).

Αλλά η δημιουργία στο πλαίσιο της ΕΕ ενιαίου οικονομικού χώρου υπό τον πλήρη έλεγχο των πολυεθνικών οδηγεί σε συγκέντρωση οικονομικής ισχύος σε ακόμα λιγότερα χέρια, πράγμα που αναπόφευκτα αποτυπώνεται και στη θεσμική-πολιτική οικοδόμηση της νέας Ευρώπης. Η απογύμνωση από εξουσίες των θεσμών που επιτρέπουν εν μέρει την έκφραση της λαϊκής θέλησης, όπως είναι τα εθνικά κοινοβούλια, είναι σταδιακή αλλά συνεχής. Στις Βρυξέλλες συγκεντρώνονται ολοένα και περισσότερες εκτελεστικές και νομοθετικές εξουσίες (ως γνωστόν, τα Συμβούλια Υπουργών νομοθετούν), οι οποίες θα καταστήσουν οσονούπω τα εθνικά κοινοβούλια διακοσμητικά, τη στιγμή που διακοσμητικό είναι και το Ευρωκοινοβούλιο. Αλλά και οι ίδιες οι εθνικές κυβερνήσεις τείνουν να καταστούν διακοσμητικές με τις κυοφορούμενες μεταρρυθμίσεις του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ, με εξαίρεση φυσικά τις κυβερνήσεις του γαλλογερμανικού άξονα, ο οποίος κυριαρχεί στην ΕΕ. Το καθολικό δικαίωμα της ψήφου ανά τετραετία θα καταστεί και αυτό διακοσμητικό. Οι λαοί θα περιοριστούν να ψηφίζουν τοπικούς νομάρχες, διεκπεραιωτές όχι της δικής τους, έστω μεταποιημένης θέλησης, αλλά εκτελεστές των αποφάσεων των Βρυξελλών. Τέλος, η ίδια η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, που συγκεντρώνει, όπως αναφέρθηκε ήδη, τις εξαιρετικά σημαντικές εξουσίες προσδιορισμού της νομισματικής πολιτικής της ΕΕ, βρίσκεται πέραν πολιτικού ελέγχου, διοικούμενη από σώμα τεχνοκρατών. Είναι και αυτό ένα από τα δόγματα του Μονεταρισμού. Η αφαίρεση δηλαδή από τις κυβερνήσεις της εξουσίας προσδιορισμού της νομισματικής πολιτικής και η μεταβίβασή της σε σώματα τεχνοκρατών. Είναι φανερό ότι η Ευρώπη πορεύεται σταθερά προς πολιτικό αφοπλισμό των θεσμών που επιτρέπουν την έστω μεταποιημένη έκφραση της λαϊκής θέλησης.

Άλλες πλευρές της παγκοσμιοποίησης

Ας αναφερθούμε εδώ τελείως συνοπτικά σε άλλες, εξίσου σημαντικές πλευρές της παγκοσμιοποίησης, πέραν αυτών που αναφέρθηκαν ήδη. Τη μεταπολεμική περίοδο, η εξαγωγή κεφαλαίων από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες προς τον υπόλοιπο κόσμο πήρε σε διευρυνόμενη κλίμακα τη μορφή άμεσων και κυρίως βιομηχανικών επενδύσεων, που πραγματοποιήθηκαν από τις πολυεθνικές εταιρείες. Η εξαγωγή κεφαλαίων αυτής της μορφής πήρε σημαντικές διαστάσεις κυρίως τη δεκαετία του '60 και μετέπειτα και οδήγησε στην τα-

χεία εκβιομηχάνιση των χωρών της περιφέρειας που ενσωματώθηκαν σ' αυτή τη διαδικασία (Paik, 1997 - Bina & Yaghmaian, 1991 - Linge, 1988 - Hamilton, 1986). Μεγάλη επιτάχυνση των άμεσων επενδύσεων προς τις χώρες της περιφέρειας σημειώθηκε ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, όπως δείχνει ο παρακάτω πίνακας.

Πίνακας 1: Άμεσες επενδύσεις στις κεντρικές καπιταλιστικές και τις περιφερειακές χώρες 1990, 1997

εκατομ. δολάρια

		1990	1997	Αύξηση %
I	Κεντρικές καπιταλιστικές χώρες	168.233	237.000	41%
II	Περιφερειακές χώρες	24.429	163.295	580%
III	Σύνολο	192.662	400.295	107%
I / III		88%	59%	
II / III		12%	41%	

Πηγή: World Bank, *World Development Report 1999/2000*, σ. 271.

Όπως φαίνεται στον πίνακα, οι άμεσες επενδύσεις στις περιφερειακές χώρες αυξήθηκαν μεταξύ 1990 και 1997 κατά 580%, ενώ στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες αυξήθηκαν κατά 41%. Και ενώ το 1990 οι άμεσες επενδύσεις στις περιφερειακές χώρες αντιπροσώπευαν το 12% του συνόλου των παγκόσμιων άμεσων επενδύσεων, το 1997 έφθασαν να αντιπροσωπεύουν το 41%. Το παρακάτω διάγραμμα δείχνει την εξέλιξη των άμεσων επενδύσεων στις περιφερειακές χώρες την περίοδο 1970-1998.

Πηγή: World Bank, *World Development Report 1999/2000*, σ. 70.

Καθώς οι πολυεθνικές επιχειρήσεις έχουν εξελιχθεί σε κέντρα οργάνωσης και ελέγχου της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής, οι διάφορες μονάδες, εγκατεστημένες σε διάφορες γεωγραφικές τοποθεσίες, σχηματίζουν απλούς κρίκους σε αλυσίδες επιχειρήσεων εγκαταστημένων από τις πολυεθνικές σε ολόκληρο τον κόσμο. Με άλλα λόγια, το επίπεδο ολοκλήρωσης της παραγωγικής διαδικασίας δεν είναι πλέον η εθνική οικονομία, αλλά η πολυεθνική επιχείρηση που λειτουργεί σε παγκόσμια βάση. Ενώ σε προηγούμενες περιόδους υπήρχε μία παγκόσμια αγορά εμπορευμάτων, σήμερα έχει επιπλέον δημιουργηθεί ένα παγκόσμιο σύστημα στενά διασυνδεδεμένων παραγωγικών μονάδων (Kregel, 1994 - United Nations, 1993). Αλλά ενώ η παραγωγική διαδικασία είναι αποκεντρωμένη σε ολόκληρο τον κόσμο, η διαχείριση και ο έλεγχός της συγκεντρώνονται σε λίγα επιτελεία στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Παράλληλη προς αυτή τη διαδικασία είναι η δημιουργία μίας διεθνούς αγοράς χρηματιστικού κεφαλαίου (Oxelheim, 1996 - Helleiner, 1994 - O'Brien, 1992). Η Διεθνής Τράπεζα σημειώνει:

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες οι χρηματιστικές αγορές των ηγετικών βιομηχανικών χωρών έχουν διαχυθεί σε ένα παγκόσμιο χρηματιστικό σύστημα [...] (World Bank, 2000, σ. 70).

Καθώς ένα διαρκώς αυξανόμενο τμήμα της μεγάλης παραδοσιακής βιομηχανίας μετακινείται από τα κέντρα του συστήματος στην περιφέρειά του, οι προηγμένες καπιταλιστικές χώρες μετασχηματίζονται σταδιακά σε μετα-βιομηχανικές κοινωνίες υπηρεσιών, ενώ οι πρώην αγροτικές κοινωνίες της περιφέρειας μετασχηματίζονται σταδιακά σε βιομηχανικές κοινωνίες. Συνακόλουθος προς αυτές τις εξελίξεις είναι ένας νέος Διεθνής Καταμερισμός Εργασίας. Το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα κινείται σταδιακά προς μία διαίρεση του κόσμου, ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επικεντρώνουν κυρίως στον έλεγχο και τη διαχείριση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και στην αναγκαία προς τούτο παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας, διατηρώντας μόνο την παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων της πιο προηγμένης τεχνολογίας, από τη μία, και στον υπόλοιπο κόσμο, ο οποίος θα επιφορτίζεται κυρίως με τη μαζική παραγωγή τόσο βιομηχανικών όσο και αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών. Με άλλα λόγια, το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα κινείται σταδιακά προς μία διαίρεση του κόσμου, ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επιφορτίζονται κυρίως με το συγκεντροποιημένο έλεγχο του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και τη συνακόλουθη παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας και στον υπόλοιπο κόσμο, ο οποίος θα επιφορτίζεται κυρίως με την υλική παραγωγή.

Χαρακτηριστική είναι εδώ η δήλωση ενός γερμανού βιομηχάνου:

[...] Αυτό που χρειάζεται είναι η συναίνεση όλων –κυβέρνησης, συνδικαλιστικών σωματείων, εταιρειών– σχετικά με τα οικονομικά οφέλη των επιχειρήσεων στο εξωτερικό [...]. Μακροπρόθεσμα μπορούμε να διατηρήσουμε στην Ομοσπονδιακή Γερμανία μόνο την εξαιρετικά πολύπλοκη τεχνολογία, δηλαδή την παραγωγή προϊόντων με περιεχόμενο υψηλής τεχνολογίας. Η απλή μαζική παραγωγή δεν θα είναι επικερδής εδώ, καθώς τα ημερομίσθια εξελίσσονται σε πολύ υψηλά επίπεδα. Οτιδήποτε κάτω από αυτό το όριο θα πρέπει να μεταφερθεί στο εξωτερικό (αναφέρεται από Frobel et. al., 1980, σ. 282).

Χαρακτηριστική είναι επίσης η πρόβλεψη του πρώην καγκελαρίου της Ομοσπονδιακής Γερμανίας, Schmit:

Για τον ορίζοντα του 2000, η Ομοσπονδιακή Γερμανία ουσιαστικά θα εξαγει πατέντες, τεχνογνωσία και εφαρμοσμένη τεχνολογία (αναφέρεται από Frobel et. al., 1980, σ. 164).

Εντούτοις, προς το παρόν η σχετική διαδικασία εκδηλώνεται ως τάση. Κατά πόσο θα ολοκληρωθεί σε μία σαφή διαίρεση ή όχι αυτό εξαρτάται, όπως είναι ευνόητο, από ένα πλήθος παραγόντων και διαδικασιών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών. Αλλά, παρόλο που η εκβιομηχάνιση των περιφερειακών χωρών είναι σχετικά πρόσφατη διαδικασία, η βιομηχανική απασχόληση στις περιφερειακές χώρες αντιπροσωπεύει ήδη το 35% περίπου της παγκόσμιας βιομηχανικής απασχόλησης.

Η επικέντρωση των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών κυρίως στη διεύθυνση και τον έλεγχο του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, καθώς και στην παραγωγή γνώσης και τεχνογνωσίας, τις μετασχηματίζει σταδιακά σε μετα-βιομηχανικές κοινωνίες υπηρεσιών. Οι υπηρεσίες στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες διαφθρώνονται περί τη διαχείριση και τον έλεγχο του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, την παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας, τη διανομή των προϊόντων και την κατανάλωση. Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται σαφώς στη σύνθεση του ενεργού πληθυσμού των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Αυστραλία προηγούνται αυτών των τάσεων. Η απασχόληση στη μεταποίηση σ' αυτές τις χώρες είναι σήμερα μόνο 16%, 15,5% και 13,5% αντιστοίχως, ενώ η απασχόληση στις υπηρεσίες φθάνει το εκπληκτικό ποσοστό του 73% του ενεργού πληθυσμού. Η Βρετανία ακολουθεί από κοντά, με 19% του ενεργού πληθυσμού στη μεταποίηση και 71% στις υπηρεσίες. Ανάλογα ποσοστά παρατηρούνται και στα υπόλοιπα κέντρα του καπιταλισμού, με την Ιαπωνία και τη Γερμανία κάπως «καθυστερημένες» όσον αφορά αυτές τις εξελίξεις. Η απασχόληση στη μεταποίηση είναι σχετικά υψηλότερη σ' αυτές τις δύο χώρες, 22% και 25,5% αντιστοίχως, ενώ η απασχόληση στις υπηρεσίες είναι σχετικά χαμηλότερη, 62% και 60% αντιστοίχως (OECD, 1998). Οι αριθμοί αυτοί αποκαλύπτουν με κάθε σαφήνεια την υποχώρηση της σημασίας του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ και τη διάγκωση των υπηρεσιών.

Η τεχνολογική βάση του νέου σταδίου ανάπτυξης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος είναι η πληροφορική τεχνολογία. Η επιτέλεση της οικονομικής διαχείρισης και του ελέγχου σε παγκόσμια κλίμακα χρειάζεται ακριβώς την τεχνολογία της πληροφορίας, δηλαδή τους υπολογιστές και τις σύγχρονες τηλεπικοινωνίες υψηλής τεχνολογίας (ψηφιακή τηλεφωνία, τηλεπικοινωνιακοί δορυφόροι κ.λπ.), οι οποίες αγκαλιάζουν ολόκληρη την υφήλιο με ένα αποτελεσματικό δίκτυο, το οποίο επιτρέπει την ταχεία μετάδοση της πληροφορίας και το συντονισμό των παραγωγικών δραστηριοτήτων και υπηρεσιών σε ολόκληρο τον κόσμο (Duysters, 1996 - Dertouzos, 1991). Η ίδια τεχνολογική βάση επιτρέπει την αστραταιία μετάδοση της πληροφορίας, η οποία καθιστά δυνατή την επί εικοσιτετράωρου βάσεως κερδοσκοπία στις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές και τις αγορές συναλλάγματος. Για παράδειγμα, στο εμπόριο συναλλάγματος μπορεί να γίνει τζίρος εκατομμυρίων δολαρίων μέσα σε λίγα λεπτά στις αγορές συναλλάγματος, καθιστώντας την ταχεία μετάδοση της πληροφορίας εξαιρετικής αξίας. Ο αντιπρόεδρος της Τράπεζας της Αμερικής (Federal Reserve) παρατηρεί ότι

«η αξία της χρηματιστικής πληροφορίας πλησιάζει ταχύτατα την αξία του ίδιου του χρήματος» (αναφέρεται από Locksley, 1986, σ. 87). Για να δώσουμε ένα μόνο παράδειγμα της ταχύτητας και της κλίμακας των υπό συζήτηση δραστηριοτήτων: Ο G. Soros κέρδισε διά νικτών ένα δισεκατομμύριο δολάρια κερδοσκοπώντας επί της αγγλικής λίρας τον Αύγουστο του 1993. Το παράδειγμα αυτό δείχνει τη σημασία της τεχνολογίας της πληροφορίας για την πραγματοποίηση των σύγχρονων οικονομικών δραστηριοτήτων. Αυτή ακριβώς είναι η βάση της ονομαζόμενης κοινωνίας της πληροφορίας και οικονομίας της πληροφορίας – όροι που αποδίδονται στις σύγχρονες προηγμένες καπιταλιστικές χώρες (OECD, 1997).

Αλλά η πληροφορική τεχνολογία επιτρέπει ακόμα τη συγκέντρωση και επίταση του ελέγχου πάνω στην εργασιακή δύναμη, τόσο τη χειρωνακτική όσο και αυτή του λευκού κολάρου⁷. Είναι εδώ χαρακτηριστική η διατύπωση του F. de Benedetti, διοικητικού διευθυντή της Olivetti, ο οποίος χαρακτήρισε την πληροφορική τεχνολογία «εργαλείο ελέγχου για το κεφάλαιο» και σχολίασε: «Η πληροφορική τεχνολογία είναι βασικά μία τεχνολογία συντονισμού και ελέγχου της εργασιακής δύναμης, των εργατών λευκού κολάρου, την οποία η τεύλορική οργάνωση δεν καλύπτει» (αναφέρεται από τον Kumar, 1995, σελ. 20)⁸.

Σχετικά με τη σημασία της πληροφορικής τεχνολογίας για τον έλεγχο του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα από την Ετήσια Έκθεση του 1982 της Westinghouse Corporation:

Έχει εγκατασταθεί μία ολοκληρωμένη παγκόσμια στρατηγική διαδικασία σχεδιασμού, η οποία συνδέει προϊόντα και προσπάθειες σχεδιασμού των επιμέρους χωρών. Έχει εγκατασταθεί ένα παγκόσμιο κέντρο επικοινωνιών, το οποίο προμηθεύει με έγκαιρες και λεπτομερείς πληροφορίες για κάθε μέρος του κόσμου. Αυτή η συγκεντρωποίηση του σχεδιασμού και της πληροφορίας θα δώσει στη Westinghouse ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην παγκόσμια ανάπτυξη των πλουτοπαραγωγικών της πηγών (αναφέρεται από Webster, 1986, σ. 396).

Μπορούμε λοιπόν να συνοψίσουμε τα μέχρι εδώ, λέγοντας ότι η μεταπολεμική περίοδος σηματοδοτείται από την ανάδυση ενός νέου σταδίου ανέλιξης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο χαρακτηρίζεται:

- (α) Από ένα νέο Διεθνή Καταμερισμό Εργασίας.
- (β) Από τη δημιουργία ενός παγκόσμιου συστήματος στενά διασυνδεδεμένων παραγωγικών μονάδων, ελεγχόμενων από τα κέντρα του καπιταλισμού.
- (γ) Από τη δημιουργία μίας διεθνούς αγοράς χρηματιστικού κεφαλαίου, η οποία επίσης ελέγχεται από λίγα επιτελεία στα κέντρα του καπιταλισμού.
- (δ) Από την ανάδυση της χρηματιστικής κερδοσκοπίας ως εξεχουσας πηγής πλουτισμού στη Δύση.
- (ε) Από την πληροφορική τεχνολογία, η οποία αποτελεί την τεχνολογική βάση του νέου σταδίου ανάπτυξης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος.

Αυτό το παγκόσμιο σύστημα παραγωγής, εμπορίου και χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, το οποίο ελέγχεται από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, είναι, σύμφωνα με την ανάλυσή μας, η οικονομική βάση της παγκοσμιοποίησης. Ο όρος παγκοσμιοποίηση επικράτησε ως νεότερος όρος και κυρίως παρατέμπει στη μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70 πε-

ρίοδο, οπότε άρχισε η απελευθέρωση των αγορών. Εντούτοις, είναι σαφές, από την ανάλυση που προηγήθηκε, ότι οι οικονομικές διεργασίες που διαμόρφωσαν το σημερινό παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα χαρακτηρίζουν ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο. Ο όρος παγκοσμιοποίηση, έχοντας καταστεί η κατ' εξοχήν ερμηνευτική έννοια της οικονομικής αλλαγής τη δεκαετία του 1990, έχει προσδιοριστεί με διάφορους τρόπους (Douglas, 1997 - Barry Jones, 1997 - Hirst & Thomson, 1996 - Diskin & Koechlin, 1994 - Mansel, 1994).

Όσον αφορά τη συγκέντρωση της παγκόσμιας παραγωγής σε λίγα χέρια, είναι χαρακτηριστικό ότι στα μέσα της δεκαετίας του '90 το ένα τρίτο του παγκόσμιου εμπορίου αντιπροσώπευε μετακινήσεις ενδιάμεσων προϊόντων ανάμεσα σε διάφορες μονάδες, εγκαταστημένες σε διάφορες χώρες από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις (World Bank, 2000, σ. 65). Όπως σημειώνεται στην έκθεση *Human Development Report 1999* των Ηνωμένων Εθνών,

Το πρόσφατο κύμα συγχωνεύσεων και εξαγορών συγκεντρώνει τη βιομηχανική παραγωγή σε μεγαλύτερες [...]. Το 1998, οι δέκα μεγαλύτερες εταιρείες παραγωγής εντομοκτόνων ήλεγχαν το 87% μίας παγκόσμιας αγοράς 31 δισ. δολαρίων και οι δέκα μεγαλύτερες εταιρείες τηλεπικοινωνιών ήλεγχαν το 86% μίας παγκόσμιας αγοράς 262 δισ. δολαρίων (United Nations, 1999, σ. 3).

Εξάλλου, σύμφωνα με την ίδια έκθεση, το 1997 πολλές πολυεθνικές εταιρείες είχαν τζίρο μεγαλύτερο από το ΑΕΠ πολλών χωρών, όπως δείχνει ο παρακάτω πίνακας.

Πίνακας 2: Τζίρος ορισμένων πολυεθνικών και ΑΕΠ διαφόρων χωρών

Χώρα ή Εταιρεία	ΑΕΠ ή τζίρος (δισ. δολ.)	Χώρα ή Εταιρεία	ΑΕΠ ή τζίρος (δισ. δολ.)
General Motors	164	Sumitomo	119
Νορβηγία	153	Exxon	117
Ford Motor	147	Toyota	109
Σ. Αραβία	140	Wal Mart Stores	105
Mitsubishi	140	Μαλαισία	98
Πολωνία	136	Ισραήλ	98
Royal Dutch/Shell	128	Κολομβία	96
Ελλάδα	123	Βενεζουέλα	87

Πηγή: United Nations, *Human Development Report 1999*, σ. 32.

Σχετικά με τη διαδικασία συγκεντροποίησης του κεφαλαίου, ο G. Soros παρατηρεί:

Οι συγχωνεύσεις και οι εξαγορές έχουν φθάσει σε πρωτοφανή επίπεδα, καθώς οι κλάδοι ενοποιούνται σε παγκόσμια βάση. Οι συναλλαγές ανάμεσα σε διάφορες χώρες γίνονται ακόμη

πιο συνηθισμένο φαινόμενο. Η καθιέρωση ενός ενιαίου νομίσματος στην Ευρώπη έχει δώσει στις συγχωνεύσεις σε πανευρωπαϊκό επίπεδο μία τεράστια ώθηση. Αυτή η επανευθυγράμμιση των εταιρειών συμβαίνει γρηγορότερα από όσο θα μπορούσε κανείς να φανταστεί. Τα παγκόσμια μονοπώλια και ολιγοπώλια αρχίζουν να συγχωνεύονται [...] (Soros, 1999, σ. 229).

Μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι μία κολοσσιαία συγκέντρωση οικονομικής δύναμης και ελέγχου πάνω στα παγκόσμια μέσα παραγωγής, πλουτοπαραγωγικές πηγές και εργασιακή δύναμη, χωρίς προηγούμενο στην ιστορία του καπιταλισμού, λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Ο σημερινός κόσμος οδηγείται προς έναν οικονομικό και κατά συνέπεια και πολιτικό ολοκληρωτισμό. Η ίδια διαδικασία συντελείται, όπως είδαμε, στο πλαίσιο της ΕΕ.

Επίλογος

Η σημερινή κοινωνία, κοινωνία του άπληστου κέρδους και της παρασιτικής κερδοσκοπίας, περιθωριοποιεί ολόκληρα τμήματα του πληθυσμού στα κέντρα του καπιταλισμού και συνθλίβει αδιάτακτα ολόκληρους λαούς στην περιφέρειά του. Αλλά η κατάργηση των πάσης φύσεως φραγμών και συνόρων έχει καταστήσει το διεθνές οικονομικό σύστημα «ξέφραγο αμπέλι», όπου το μεγάλο κεφάλαιο απολαμβάνει μεν πλήρους «ασυλίας» στην ασύδοτη κερδοσκοπία, ο καπιταλισμός όμως στο σύνολό του ισορροπεί πάνω σε ένα τεντωμένο σκοινί. Δεν υπάρχει ίσως εγκυρότερη φωνή για να το επισημάνει αυτό από το διεθνούς φήμης κερδοσκόπο G. Soros, ο οποίος, με το πρόσφατο βιβλίο του, *Η Κρίση του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, εξέλεψε επείγον σήμα κινδύνου. Γράφει ο Soros:

[...] Ο κόσμος έχει εισέλθει σε μία περίοδο βαθιάς ανισορροπίας, στην οποία κανένα ξεχωριστό κράτος δεν μπορεί να αντισταθεί στην ισχύ των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών και δεν υπάρχουν στην πράξη θεσμοί για τη δημιουργία κανόνων σε διεθνή κλίμακα [...].

[...] Φοβούμαι ότι οι πολιτικές εξελίξεις, που προκαλούνται από τη χρηματοπιστωτική κρίση, ίσως τελικά σαρώσουν το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα [...].

Θέλω να καταστήσω σαφές ότι δεν επιθυμώ να καταργηθεί ο καπιταλισμός [...]. Αντίθετα, θέλω να εμποδίσω την αυτοκαταστροφή του καπιταλιστικού συστήματος [...] (Soros, 1999, σσ. 38, 39).

Και αλλού:

[...] Αυτό που προβλέπω είναι η επικείμενη αποσύνθεση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος (Soros, 1999, σ. 189).

Φυσικά, η ανατροπή του οικονομικού και πολιτικού ολοκληρωτισμού, τον οποίο ο σημερινός παγκόσμιος καπιταλισμός αντιπροσωπεύει, δεν είναι δυνατή αν απουσιάζουν οι λαοί από το προσκήνιο. Ακόμη και μία κατάρρευση του συστήματος εκ των έσω, όπως συνέβη στην πρώην Σοβιετική Ένωση, πράγμα που φοβάται ο Soros, δεν σημαίνει ότι θα οδη-

γηθούμε αυτομάτως σε συνθήκες ισονομίας, ισότητας και ελευθερίας, αν απουσιάζει η πρωτοβουλία των λαών. Η συγκρότηση των συνθηκών που θα επιτρέψουν την τελευταία καθίσταται σήμερα επείγουσα ιστορική αναγκαιότητα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Antonopoulou, S. (2000), "The Process of Globalization and Class Transformation in the West". *Democracy and Nature*, vol. 6, No 1.
- Αντωνοπούλου, Σ. (1999), «Η Παγκοσμιοποίηση της Οικονομίας, ο Νεοφιλελευθερισμός και η Κοινωνία των 2/3», *Οικτοπία*, τχ. 35.
- Barry Jones, R. J. (1997), "Globalization versus Community", *New Political Economy*, vol. 2, No 1.
- Bina, C. & Yaghmaian, B. (1991), "Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital", *Capital and Class*, No 43.
- Bizaguet, A. (1990), 1993, *η Μεγάλη Ευρωπαϊκή Αγορά*, μτφρ. Α. Χατζηράκης, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα.
- Chossudovsky, M. (1997), *The Globalization of Poverty*, Zed Books.
- Cobham, D. (1989), "Strategies for Monetary Integration Revisited", *Jml. of Common Market Studies*, vl. xxx, No 3.
- Commission of the European Communities, Directorate - General for Economic and Financial Affairs (1990), "One Market, One Money", *European Economy*, No 44, Brussels.
- Deftouzos, M. (1991), "Communications, Computers and Networks", *Scientific American*, September 1991.
- Diskin, J. & Koehlin, T. (1994), "Liberal Political Economy and Global Capitalism", *Review of Radical Political Economics*, vol. 26, No 3.
- Douglas, J. (1997), "Globalization and the End of the State?", *New Political Economy*, vol. 2, No 1.
- Duysters, G. (1996), *The Dynamics of Technical Innovation: The Evolution and Development of Information Technology*, Cheltenham UK, Elgar.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Επιτροπή για τη Μελέτη της ΟΝΕ (1989), *Εκθεση για την Οικονομική και Νομισματική Ένωση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, (Εκθεση Ντελόρ), Λουξεμβούργο.
- Eurostat (1997), *External and Intra-european Union Trade*, No 6.
- Federation of the European Stock Exchange (1995), *European Stock Exchange Statistics*, December 1995.
- Fotopoulos, T. (1997), *Towards an Inclusive Democracy*, London, Cassell.
- Frobel, F., et. al. (1980), *The New International Division of Labour*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- Grubel, H. (1997), *The International Monetary System*, Penguin.
- Hamilton, F.E.I. (ed.) (1986), *Industrialization in Developing and Peripheral Regions*, Croom Helm.
- Helleiner, E. (1994), *States and the Re-emergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s*, Cornell Univ. Press.
- Hirst, P. & Thomson, G. (1996), *Globalization in Question*, Polity Press.
- IMF (1999), *International Financial Statistics*.
- Ιωακείμoglou, Η. & Μηλιός, Γ. (1992), «Η Οικονομική - Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και οι Οικονομικές Ανισότητες Ανάμεσα στις Χώρες της ΕΟΚ», *Οικτοπία*, τχ. 4.
- Kregel, J. (1994), "Capital Flows: Globalization of Production and Financing Development", *UNCTAD Review*, 0 (0).
- Kumar, K. (1995), *From Post-industrial to Post-modern society: New Theories of Contemporary World*, Blackwell.
- Linge, G.J.R. (ed.) (1988), *Peripheralisation and Industrial Change*, Croom Helm.
- Locksley, G. (1986), "Information Technology and Capitalist Development", *Capital and Class*, No 27.
- Mansell, R. (1994), "European Telecommunications, Multinational Enterprises and the Implications of 'Globalization'", *International Journal of Political Economy*, vol. 23, No 4.
- Morita, A. & Ishihara, A. (1990), *Η Ιαπωνία που Μπορεί να Πει «Όχι»*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- O'Brien, R. (1992), *Global Financial Integration: The End of Geography*, Pinter.
- OECD (1997), *Global Information Infrastructure - Global Information Society (GII-GIS): Political Requirements*, OECD Working Papers, No 82.

- OECD (1998), *Labour Force Statistics*.
- Ohmae, K. (1995), *The End of the Nation State*, The Free Press.
- Oxelheim, L. (1996), *Financial Markets in Transition: Globalization, Investment and Economic Growth*, Routledge.
- Paik, W.K. (1997), *United States Trade Relations with the Newly Industrializing Countries in the Pacific Basin*, Garland.
- Parboni, R. (1981), *The Dollar and its Rivals*, London, Verso.
- Samuelson, P. & Nordhaus, N. (1985), *Economics*, 3rd edition, McGraw-Hill.
- Soros, G. (1999), *Η Κρίση του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- Strange, S. (1997), *Casino Capitalism*, Manchester Univ. Press.
- United Nations Conference on Trade and Development: Programmer on Transnational corporations (1993), *World Investment Report 1993: Transnational Corporations and Integrated International Production*, UN Sales No E.93. II. A. 14, New York, United Nations Publications.
- United Nations (1999), *Human Development Report 1999*.
- Webster, F. (1986), "The Politics of the New Technology", in R. Miliband et. al. (eds.), *The Socialist Register 1985/86*, London, Merlin Press.
- World Bank (2000), *World Development Report 1999/2000*.

Σημειώσεις

1. Ως ασθενέστερες μερίδες του κεφαλαίου δεν εννοούμε μόνον τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, αλλά και τις επιχειρήσεις που υπερβαίνουν τα όρια των μικρομεσαίων ενώ δεν έχουν τις διαστάσεις των πολυεθνικών. Χρησιμοποιούμε εδώ τον όρο εργασία και όχι εργατική τάξη, γιατί οι συνέπειες του Νεοφιλελευθερισμού (για παράδειγμα, η αποδόμηση του κράτους πρόνοιας, η αποκλιμάκωση της κοινωνικής ασφάλισης κ.λπ.) πλήττουν όχι μόνον την εργατική τάξη, αλλά και ευρύτερα στρώματα εργαζομένων, σε διαφορετικό βεβαίως βαθμό.
2. Ο όρος *σχηκέντρωση* παραπέμπει στη διαδικασία συσσώρευσης υπεραξίας και επανεπένδυσής της, ενώ ο όρος *σχηκέντρωση* παραπέμπει στη διαδικασία συγχώνευσης επιχειρήσεων.
3. Απελευθέρωση των αγορών ονομάζουμε, ως γνωστόν, την άρση των κρατικών ρυθμίσεων επ' αυτών. Στην αγορά εργασίας ειδικότερα, η απελευθέρωση, η οποία επικράτησε να ονομάζεται ελαστικοποίηση, σινίσταται στην άρση των ρυθμίσεων εκείνων που παραδοσιακά απέβλεπαν στην προστασία της εργασίας, όπως ωράριο, απολύσεις, υπερωρίες κ.λπ.
4. Στη λεγόμενη υποτάξη κατατάσσονται συνήθως οι άνεργοι, οι υποαπασχολούμενοι και αυτοί που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας.
5. Βλ. *Ελευθεροτυπία*, 18/9/1992, σ. 21.
6. Βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 23/7/1992, σ. 25.
7. Ως εργάτες λευκού κολάρου (white collar) ονομάζονται οι εργαζόμενοι στις χαμηλές θέσεις διοικητικού και άλλου μηχανισμού (λογιστήρια κ.λπ.) της επιχείρησης, όπως και του κρατικού μηχανισμού (υπηρεσίες).
8. Για μία συστηματική διαπραγμάτευση των συνεπειών της πληροφορικής τεχνολογίας επί της εργασίας, βλ. S.N. Antonopoulou, "The Process of Globalization and Class Transformation in the West", *Democracy and Nature*, vol. 6, No 1, March 2000.